

**Az Arnauld-kör problémája Descartes *Elmélkedések az első
filozófiáról* című művében**

Jelige: HEM 911

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	3
II. Az Arnauld-kör bemutatása.....	4
1. A harmadik elmélkedés és az istenérv	4
2. Arnauld ellenvetése és Descartes válasza	7
3. Következtetés-e a „cogito ergo sum”?	8
III. Az Arnauld-kör értelmezése	12
4. Interpretációs lehetőségek	12
5. A természetes világosság.....	19
IV. Konklúzió.....	22
V. Irodalomjegyzék	24

I. Bevezetés

René Descartes egyik főműve, az *Elmélkedések az első filozófiáról* kétségtelenül a legjelentősebb filozófiai alkotások közé tartozik. Ennek okait valószínűleg hosszasan lehetne tárgyalni, s bár ezen dolgozatnak más céljai vannak, egyet mégis szükségesnek érzek kiemelni. Mégpedig azt, hogy ebben a műben – mely elsősorban a bizonyos ismeretek megszerzéséről szól – Descartes olyan alapokat próbál lefektetni, melyekre lehet építeni a későbbi tudományokat, ráadásul egy olyan korban, melyben az emberi megismerésbe vetett bizalmat megingatta az egész Európában ható kopernikuszi fordulat.

Descartes ebben a műben – legalábbis első olvasatra úgy tűnik -, még a legevidensebb belátásainkat is hamisnak tételezi fel, a szkeptikus érvek olyan hadát sorakoztatva fel, mely elpusztíthatatlannak tűnik. Ez az illúzió, az álom és a gonosz démon argumentumokból áll. A hiperbolikus kétely ilyenén használata teszi lehetővé azt, hogy az ezen a szűrőn átjutó tudás valódi bizonyosság lehessen. Az egyetlen biztos pont, melyből kiindulhatunk, hogy én magam, mint gondolkodó dolog létezem, egészen addig, míg ezt elgondolom. Ebből a szolipszista állapotból viszont nehéz kitörni; egyetlen módja az, hogy bizonyítjuk Isten létezését, majd megvizsgáljuk attribútumait, s mikor rájövünk, hogy Isten – a legfőbb jó – nem csaphat be minket, akkor valamelyest fellélegezhetünk. Persze még nem egészen, hiszen tévedni akkor is szoktunk; ennek oka az, hogy az ítéletalkotásunk során akaratumk messzebbre kalandozik, minthogy az értelmünk követni tudná. Viszont ha az értelem csak azon belátásainkat ítéli igaznak, melyeket tisztán és elkülönítetten lát be, akkor azok szükségszerűen igazak is lesznek.

Látható, hogy Isten létének bizonyítása kulcsfontosságú a gondolatmenetben. Ha ez nem sikerül, nem tudunk kijutni a szolipszizmus börtönéből, s a célkitűzés, a tudományok megalapozása kudarcot vall. Márpedig ezzel fenyeget az egyik ellenvetés az *Elmélkedésekkel* szemben, mely Antoine Arnauld nevéhez fűződik.

Azt fogom vizsgálni, hogy mennyiben jogos ez az ellenvetés, mi Descartes válasza, s későbbi szerzők milyen értelmezési módokat találtak a probléma megoldására. Érvelni fogok amellet, hogy a körbenforgás nem valós körbenforgás, s hogy Descartes szerint vannak olyan, a „természetes világosság” általi belátásaink, melyeket nem is *tudnánk* kétségbe vonni – így jutunk majd el oda, hogy bár a körbenforgást megszüntettük, mégsem lehetünk teljesen elégedettek; hiszen ki fog domborodni, hogy a hiperbolikus kétely mégsem fedi le minden belátásunkat, így azok igazként való elfogadása meglehetősen problematikus lehet.

II. Az Arnauld-kör bemutatása

1. A harmadik elmélkedés és az istenérv

Ahogy az a híres fa-hasonlatában is megmutatkozik, Descartes a metafizikát az összes többi tudomány alapjának tekintette, mely nélkül a többi (a fizika, a mechanika, az orvostudomány, és a „bölcesség legvégső foka”, az erkölcsstan, mely előfeltételezi az összes többi beható ismeretét) egyáltalán nem is lehetséges. S bár ilyen kitüntetett helyet foglal el az „első filozófia”, mégsem ezt tekinti a legfontosabb tudománynak, ahogy az kiviláglik Erzsébet hercegnével folytatott levelezéséből is:

„Nem kell túlságosan sok figyelmet fordítani sem az *Elmélkedésekre*, sem metafizikai kérdésekre, s nem szabad túl sok időt fordítani efféle problémák megoldására. [...] Teljesen elegendő az, ha egyszer általánosságban megismerjük őket, aztán pedig visszaemlékszünk a következtetésekre. Máskülönben túlságosan elvonják az elmét a fizikától s az érzékek tárgyaitól s alkalmatlanná teszik vizsgálatukra. Márpedig az ő tanulmányozásukra kell az embernek leginkább törekednie, mert az élet minden kényelmének ők a forrása.”¹

E levél előbbi részében határozottan kifejti azon elhíresült véleményét is, miszerint évente csupán néhány órát szabad metafizikai elmélkedésekre szánni, „nagyon is káros” lehet, ha az embert rendszeresen ilyen gondolatok foglalkoztatják. Mindazonáltal „nagyon is szükséges, hogy egyszer az életben megértsük a metafizika alapelveit”, elvégre ez a tudomány foglalkozik Istennel és a lélekkel, de kiváltképp azért, mert ez által lehet biztos alapot teremteni a további tudományoknak.

Descartes, bár a Sorbonne doktoraihoz intézett levelében² mintha máshová helyezné a hangsúlyt, az *Elmélkedések*-ben mégis az emberi megismerés bizonyosságának lehetőségességét és feltételeit kutatja elsősorban³. Isten szinte csak mint eszköz jelenik meg, mely nélkül *lehetetlen* lenne megalapozni az emberi megismerést. Ezen eszköz bevetésére a harmadik elmélkedésben kerül sor, de mielőtt rátérnénk, vessünk egy gyors pillantást az előzményekre.

¹ Erzsébethez: 1643. jún. 28. in: Boros Gábor: *René Descartes*, Áron Kiadó, 1998, 246.

² René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, Atlantisz, 1994, 7.

³ Boros Gábor: *René Descartes* fejezet, in *Filozófia*, Akadémia Kiadó, 2007, 666.

Az első elmélkedésben alkalmazza Descartes a híressé vált módszeres kételyt; sorra veszi azon dolgainkat, melyekben kételkedhetünk, s miután érzékeinkben s egyáltalán abban, hogy létezik-e külvilág is elbizonytalanodtunk, akkor veti be a legerősebb argumentumot⁴: a gonosz démonét vagy szellemét, aki „igen nagy hatalommal rendelkezik, s ravasz is egyben, minden igyekezetével azon van, hogy megtévesszen engem”.⁵ Ezek szerint legegyszerűbb, legáltalánosabb és legevidensebb belátásaim is hamisak; vagy ha nem is azok, feltételezzük, hogy azok, hogy később megingathatatlan igazságkritériumra bukkanhassunk.

S miután mindenben, amit eddig biztosnak hittünk, immár kételkedünk, s úgy tűnik, nincs semmi bizonyos⁶, Descartes a második elmélkedésben megtalálja mégis a biztos alapot, a gondolkodó dolgot: „az <én vagyok, én létezem> kijelentés – valahányszor kimondom, vagy elmémmelegragadom – szükségszerűen igaz”.⁷ Ez az egyetlen dolog tehát⁸, melyben még a gonosz démon sem téveszthet meg; hisz még ha meg is téveszt, szükségszerűen van valami, amit megtéveszt, tehát akkor is léteznie kell. A „*cogito ergo sum*”-mal a dolgozat későbbi részében behatóbban fogok foglalkozni, ezen a ponton egyelőre elegendő ennyi.

Az előző két elmélkedés legfontosabb mozzanatainak felvázolása után már rátérhetünk a harmadik elmélkedésre is. Tehát: egyetlen dolog van, amiben még a legerősebb szkeptikus érv sem ingathat meg, mégpedig az, hogy ameddig gondolkodom, addig létezem. Descartes itt megvizsgálja, miképp jutott erre a következtetésre, s úgy tűnik, egy igazságkritériumra bukkan, mely szerint „igaz mindaz, amit egészen világosan és elkülönítetten megragadok”.⁹ De persze ez itt még korán sincs megalapozva, hiszen azért, mert egy belátással kapcsolatban így volt, még nem jelenti azt, hogy a továbbiakban is így lesz. Márpedig mi megingathatatlan bizonyosságot szeretnénk találni.

Mivel egyelőre nincs nagyon más, amit vizsgálhatnánk, szükségszerű, hogy az ideák felé fordulunk. Descartes itt felhívja a figyelmet arra, hogy ideáink – ahogy akarásaink és affektusaink sem – nem lehetnek önmagukban hamisak, csak az ezekre vonatkoztatott *ítéleteink* lehetnek azok, ezekkel kell hát óvatosan bánnunk. Az ideáink három félék lehetnek: „egyesek velünk születettek, mások külső eredetűek, ismét mások pedig saját tevékenységem

⁴ A gonosz démon hipotézis Borbély Gábor szerint nem Descartes találmánya, sokkal inkább a késő középkor teológiai vitáin alapul. Ld. Borbély Gábor: *A csalo Isten hipotézis Descartes-nál és a késő középkorban*, in: *Kortársunk Descartes*, szerk.: Boros Gábor és Schmal Dániel, Áron Kiadó, 2000

⁵ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, Atlantisz, 1994, 30.

⁶ Id: Peter Markie: *The Cogito and its importance*, in: *The Cambridge companion to Descartes*, szerk.: John Cottingham, Cambridge University Press, 1992

⁷ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 34.

⁸ Curley ezt „basic belief”-nek nevezi. Id: Edwin Curley: *The Cogito and the Foundations of Knowledge* in: *The Blackwell Guide To Descartes' Meditations* szerk.: Stephen Gaukroger, Blackwell Publishing Ltd, 2006

⁹ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 46.

eredményei”.¹⁰ Descartes mellett érvel, hogy Isten ideája nem származhat tőlem, hiszen az én elmém véges, s nem lenne képes önmagától kitalálni egy olyan ideát, mely a legtökéletesebb létezőt takarja. Nolan és Nelson¹¹ szerint az istenérv nem túl bonyolult: arra épít, hogy az oknak legalább akkorának, legalább annyira valóságosnak kell lennie, legalább annyi „realitást” kell magában foglalnia, mint az okozatnak.

„Hiszen, kérdezhetnénk, honnan vehetné realitását az okozat, ha nem az okból. S hogyan volna képes az ok átadni azt a realitást, ha ő maga nem rendelkezne vele? Ebből pedig az következik, hogy a semmiből semmi sem jöhet létre, s így az is, hogy tökéletesebb dolog, vagyis olyan, ami több realitást foglal magában, nem jöhet létre olyanból, ami kevesebbet tartalmaz.”¹²

Tehát abból, hogy meg van bennem Isten ideája, úgy tűnik, következik az, hogy Istennek valóban léteznie kell, ugyanis ha nem lenne rajtam kívül a legtökéletesebb létező, akkor nem lehetne erről ideám sem. Márpedig ideám van róla, tehát léteznie kell annak is, amiktől származik.

Fel lehetne tenni, hogy mégis tőlem származik ez az idea; mégpedig akkor, ha én magam vagyok Isten, ezt azonban Descartes elveti. „Ám ha létem tőlem származnék, akkor nem kételkednék, nem vágyakoznék, s egyáltalán: semmiben sem szenvednék hiányt.”¹³

Nem marad hát más, mint hogy elfogadjuk: Isten ideája valóban Istentől származik, tehát Istennek nyilvánvalóan léteznie kell, máskülönben a róla alkotott ideám sem létezhetne. Így tehát, úgy tűnik, kievickélhetek a szolipszizmusból, s a tudományok megalapozása is lehetségessé válik, hiszen nem csak én létezem, hanem Isten is, aki viszont „nem lehet csaló, hiszen a *természetes világosság által* belátható, hogy minden csalárdság és megtévesztés valami hiányosságot feltételez”.¹⁴ (kiemelés tőlem)

Ez már olyan alapnak tűnik, melyre nyugodtan építhetünk a továbbiakban, hisz a módszeres kétely megtisztította elménket a nem elkülönített és világos belátásoktól. Isten léte garantálja, hogy a *természetes világosság által* belátható dolgok valóban igazak. De várjunk csak; nem épp ez az, amivel Isten létét is bizonyítottuk? „A *természetes világosság révén* azonban nyilvánvaló, hogy a teljes ható okban legalább annyi realitásnak kell benne rejlenie, mint ugyanezen ok okozatában.”¹⁵ (kiemelés tőlem)

Tehát ha tisztán és elkülönítetten belátom, hogy Isten létezik, akkor Isten létezik, és ha Isten létezik, akkor a tiszta és elkülönített belátásaim igazak. Az ellenvetések negyedik

¹⁰ Im.: 48.

¹¹ Lawrence Nolan és Alan Nelson: *Proofs for the existence of God*, in: *The Blackwell Guide To Descartes' Meditations* szerk.: Stephen Gaukroger, Blackwell Publishing Ltd, 2006, 106.

¹² René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 51.

¹³ Im.: 60.

¹⁴ Im.: 65.

¹⁵ Im.: 51.

sorozatában Antoine Arnauld hozza fel ezt Descartes ellen, ezért probléma az Arnauld-kör nevet viseli.

Ha ezen körbenforgás feloldhatatlan, erőteljesen kétségbe vonható lesz az egész *Elmélkedések* gondolatmenetének érvényessége, s megragadunk a szolipszizmus börtönében: ráadásul Isten nélkül vajmi kevés esélyünk van arra, hogy valaha kiszabaduljunk belőle.

2. Arnauld ellenvetése és Descartes válasza

Mivel Arnauld ellenvetésének minket érdeklő része nem hosszú, nyugodtan idézhetjük szó szerint: „Egyetlen fenntartásom van még: hogyan kerülhető el a körbenforgás, amikor azt mondja: csak azért nyilvánvaló számunkra, hogy mindaz, amit világosan és elkülönítetten megragadunk, igaz, mert Isten létezik.

Ámde Isten létezése csakis azáltal lehet nyilvánvaló számunkra, hogy azt világosan és elkülönítetten megragadjuk. Ebből pedig az következik, hogy mielőtt nyilvánvalóvá válik számunkra Isten létezése, már nyilvánvalónak kell lennie, hogy igaz mindaz, amit világosan és elkülönítetten megragadunk.”¹⁶

Tehát a probléma az, hogy Descartes úgy bizonyítja a tiszta és elkülönített belátásaim segítségével Isten létezését, hogy azok még nincsenek megalapozva, hisz a gonosz démon még legegyszerűsebb belátásaimban is átverhet. Éppen hogy, mikor már biztosak lehetünk abban, hogy Isten létezik, és lévén a legfőbb jó, nem is téveszt meg minket, akkor használhatnánk a „clare et distincte” belátásainkat, s csak akkor fogadhatnánk el igaznak azokat.

Az ellenvetésre Descartes így felel: „... megkülönböztettem azt, amit ténylegesen világosan megragadunk, attól, amire visszaemlékszünk, hogy korábban világosan megragadtunk. Kezdetben ugyanis Isten létezése azért nyilvánvaló számunkra, mert figyelmünk az ezt bizonyító érvek felé fordult. Később azonban már elegendő az is, hogy visszaemlékszünk: korábban világosan megragadtuk a dolgot. Később már az is elegendő, hogy bizonyosak legyünk e dolog igazsága felől, ami nem volna elegendő, ha nem tudnánk, hogy Isten létezik, s hogy nem téveszt meg bennünket.”¹⁷

¹⁶ Im.: 160.

¹⁷ Im.: 162.

Erősen kérdéses, hogy ez vajon valóban megfelelő válasz-e az ellenvetésre, mindenesetre Descartes, úgy tűnik, elegendőnek találta. S figyelembe véve, hogy kinek a megoldásáról is van szó, érdemes valószínűleg jobban is szemügyre venni a választ.

Tehát amikor az érvek felé fordítom „elmém szemét”, akkor beláthatom egy dolog igaz voltát, s még ha később nem is emlékszem pontosan az érvekre, elég az, hogy tudom: már bizonyítottam Isten létét, s mivel Isten nem csap be, ezért helyesen emlékszem arra is, ahogy eljutottam Isten léteinek bizonyításához. Csakhogy ez így még nem magyarázat arra, hogy miképp vagyok képes bizonyítani Isten létezését anélkül, hogy felhasználnám a tiszta és elkülönített belátások segítségét. Márpedig úgy tűnik, hogy anélkül nem igazán lehet: „*A természetes világosság révén* azonban nyilvánvaló, hogy a teljes ható okban legalább annyi realitásnak kell benne rejlenie, mint ugyanezen ok okozatában.”¹⁸ (kiemelés tőlem)

Mit érthet a természetes világosság alatt Descartes? Ezzel a kérdéssel a későbbiekben részletesen kell majd foglalkoznunk, ha elfogadható értelmezését akarjuk adni az Arnauld-körnek. Boros Gábor így fogalmaz: „Descartes válaszát ismét az emberi megismerés instanciális jellegére építi...”¹⁹

Hogy az emberi megismerés „instanciális” jellegét jobban megértsük, érdemes tennünk egy kitérőt a „*cogito ergo sum*” kijelentés felé, s megvizsgálni, Descartes miként is értelmezte ezt pontosan.

3. Következtetés-e a „*cogito ergo sum*”?

Láttuk, hogy miképp kérdőjeleződik meg a gondolatmenet egyik kulcspontjánál elhelyezkedő érv. De vajon nem lehet-e még több ellenvetést felhozni az *Elmélkedésekkel* szemben? A „gondolkodom, tehát vagyok” tétel, melyet kiindulópontként használ Descartes, s mely valóban megingathatatatlannak látszik, szintén problematikus lehet. Komorjai László szerint

¹⁸ Im.: 51.

¹⁹ Boros Gábor: *René Descartes*, Áron kiadó, Budapest, 295.

még manapság is az *Elmélkedések* talán legvitatottabb gondolata²⁰. Ezen alaptétel közelebbről való vizsgálata segíthet megérteni a szerző válaszát Antoine Arnauld ellenvetésével szemben is.

A „gondolkodom, tehát vagyok” tétel a legevidensebb belátásom, azonban az evidens belátásaim még nincsenek megalapozva, hiszen Isten létét még nem bizonyítottam. Tehát, ha ehhez a kijelentéshez szillogizmus segítségével jutok, akkor ezt is el kell vetnem, ugyanis az *Elmélkedések* ezen részénél még nem használhatok következtetéseket. Boros Gábor meggyőző erejű érvelését hívom itt segítségül.

Arra, hogy a „cogito ergo sum” tétel szillogizmus lenne, az utal – ahogy azt Boros Gábor is említi²¹ –, hogy az ergo, a „tehát” szó ezt sejteti, s a „vagyok” szó pedig olyan, mintha konklúzió lenne. Enthüméma-e, (avagy olyan szillogizmus, melynek első tételét nem mondjuk ki) tehát ez a kijelentés? Ha igen, így nézne ki teljes szillogizmusként:

1. Ami gondolkodik, az van. (Valahányszor elgondolok valamit, vagyok.)
 2. Gondolkozom. (Valamit elgondolok.)
-
3. Vagyok.

Boros Gábor így vélekedik: „Furcsa volna azonban, ha az a Descartes, aki oly vehemensen támadja a szillogizmusokra épülő ’skolasztikus módszert’, egész filozófiája alapzatául mégiscsak egy szillogizmust választana.”²²

De persze magának Descartes-nak is felvetették már a problémát, nézzük hát meg, ő hogyan oldja meg azt.

„Az alapelvek ismeretét [...] a logikusok nem szokták tudásnak nevezni. Amikor pedig észrevevesszük, hogy gondolkodó dolog vagyunk, ez olyan első ismeret, amelyre nem valamely szillogizmus segítségével következtetünk. S amikor valaki azt mondja, >>én gondolkodom, tehát vagyok, vagyis létezem<< a létezést akkor sem szillogizmus útján vezeti le a gondolkodásból, hanem úgyszólván az önmaga által ismeretes dolgot az *elme egyszerű intuíciója* révén fölismeri, amiként ez nyilvánvaló abból is, hogy ha a létezést szillogizmus által vezetné le, akkor előzőleg ismernie kellene ama főtélt: >>mindaz ami, gondolkodik, van, vagyis létezik<<. Ténylegesen azonban inkább ez utóbbit tanulja meg annak alapján, hogy önmagában tapasztalja: nem

²⁰ Komorjai László: Még mindig cogito, in.: Kortársunk Descartes, szerk.: Boros Gábor és Schmal Dániel, Áron Kiadó, Budapest, 2000, 167.

²¹ Boros Gábor: *René Descartes*, Áron kiadó, Budapest, 276.

²² Uo.

lehetséges, hogy gondolkozzék, ha nem létezik. Elménk természete ugyanis olyan, hogy az általános tételeket a különös tételek ismeretéből alkotja meg.”²³ (kiemelés tőlem)

Altrichter Ferenc a *Cogito, ergo sum* című tanulmányában²⁴ felhívja a figyelmet arra, hogy a következtetésnek sok más formája van a szillogizmuson kívül, így pusztán az, hogy bizonyítjuk; Descartes „cogito ergo sum”-ja nem szillogizmus, még nem jelenti azt, hogy ne lenne következtetés. Ezért meg kell vizsgálnunk más interpretációs lehetőségeket is.

Fejtegetésében²⁵ kitér arra, hogy lehetséges elgondolni olyan logikai kapcsolatot a *cogito* és a *sum* között, amelyben a *cogito* szükségszerűen vonja maga után a *sum*-ot, tehát a gondolkodás a létezést, abban az esetben, ha elfogadjuk a középkor logikusainak *non entis nulla sunt predicata* elvét. Ezen elv lényege, hogy arról, ami nincs, tehát a nemlétezőről nem tehető semmiféle kijelentés; tehát, ha valamiről igaz kijelentést teszek, akkor ez azt is jelenti, hogy az adott dolog létezik. Így ha azt mondom: gondolkozom, tehát vagyok, igaz a következtetésem, hisz a nemlétezőről semmiféle kijelentés nem tehető.

A baj ezzel a következtetéssel az – ahogy azt több kortárs szerző (pl.: Hobbes, Gassendi) is szemére vetette Descartes-nak, abban a hitben, hogy a *non entis nulla sunt predicata* elvét alkalmazza –, hogy bármiféle szubjektumról tett kijelentésből levonhatta volna. A *cogito ergo sum*-nak nincs semmiféle kitüntetett szerepe a többi kijelentéssel szemben, Descartes nyugodtan mondhatta volna azt is, hogy „sétálok, tehát vagyok”, s ugyanannyira szilárd bizonyosságra bukkant volna. Azonban a Hobbes nyomán elhíresült „ambulo ergo sum” tétel Descartes szerint, még ha bizonyos is, pusztán az azt kísérő gondolkodás miatt az. „... egyetlen cselekedetemmel kapcsolatban sem vagyok teljességgel bizonyos, kivéve a gondolkodást. Mert, például, nem lehet így következtetni: 'én sétálok, tehát vagyok', illetve csakis annyiban, amennyiben a sétálás tudata gondolat; egyedül e gondolatot illetően bizonyos ez a következtetés, nem pedig a test mozgását illetően (...)”²⁶

A fő különbség tehát az „ambulo” és a „cogito” között bizonyosságukban található meg; abban, hogy sétálok, csak akkor lehetek biztos, ha ennek a sétálásnak a tudata is kíséri cselekedetemet. Ezek alapján már világosan látszik, hogy a „cogito, ergo sum” *non entis nulla sunt predicata* elve alapján való interpretációja messze áll attól, amire Descartes gondolt.

S most, hogy megnéztünk e két interpretációs lehetőséget, s ezek kritikáját, közelebb kerültünk ahhoz, hogy megértsük mit is ért Descartes igazán a „gondolkozom, tehát vagyok” tétel alatt. Szó sincs itt szillogizmusról, se következtetésről, előkerül viszont az „elme egyszerű

²³ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, Atlantisz, 1994, 119.

²⁴ in: Altrichter Ferenc: *Észérvek*, Atlantisz, 1993

²⁵ Altrichter Ferenc: *Cogito, ergo sum* in: *Észérvek*, Atlantisz, 1993, 134.

²⁶ René Descartes: *Értekezés a módszerről*, szerk: Boros Gábor, Matúra, 1992

intuíciója”, melynek segítségével rájön: „nem lehetséges, hogy gondolkozzék, ha nem létezik”. De ez nem indirekt bizonyítás. Nem arról van szó, hogy a kizárt harmadik törvénye alapján, ha gondolkozom, akkor létezni is kell, ugyanis ellentmondás lenne ennek ellenkezőjét elgondolni. Egyelőre a biztos alapot keressük, s a tiszta és elkülönített belátásaim (ezáltal következtetéseim) bizonyossága sincsen még megalapozva az *Elmélkedések* ezen pontján.

Fontos, hogy megértsük: Descartes úgy gondolja, hogy a „gondolkodom, tehát vagyok” nem következtetés, nem olyan valami, ami több lépésből áll. Sokkal inkább olyan belátás, melyet intuíciónkkal ragadunk meg, s minek következtében úgymond „egyszerre” ugrik be mind a két tényező. Gondolkozásomból kifolyólag tapasztalom létezésemet is, még ha csak valahol a háttérben húzódik is meg ez a gondolat, nem a felszínen. Így tulajdonképpen bármin is gondolkozom, folyamatosan tapasztalom létezésemet is.

III. Az Arnauld-kör értelmezése

4. Interpretációs lehetőségek

Gary Hatfield részletesen foglalkozik az Arnauld-körrel, vagy másképp a karteziánus körrel a *The Cartesian Circle*²⁷ című tanulmányában, s főleg a körbenforgás feloldásának lehetőségeivel. Az ő gondolatmenetét és felfedezéseit fogom itt elsősorban követni, hogy a lehető legpontosabban kirajzolódjon majd a későbbiek során a problémának – ezen dolgozat szerzője szerint legalábbis – legelfogadhatóbb megoldása.

Hatfield tanulmányában, mielőtt rátérne magára az Arnauld-körre, foglalkozik az első elmélkedés radikális kételyével²⁸ is, s megállapítja, hogy két dolog van, amire a kétely kiterjed. Az illúzió- és az álom-argumentum az érzékeinket veszi célba az alapján, hogy egyrészt ébren sokszor megcsalnak érzékeink, másrészt pedig álmainkat nem tudjuk megkülönböztetni a valóságtól, amíg fel nem ébredtünk. Egy mindenható Isten ráadásul azt is könnyedén elérhetné, hogy érzékeljük azokat a dolgokat, amiket a mindennapokban érzékelünk a világban, anélkül, hogy ezek valóban léteznének is.

Ezen isten – amely ez esetben már inkább csaló démonnak, gonosz szellemnek tűnik – azonban nem csak érzékeinket csaphatja be, és itt válik a kételkedés valóban radikálissá. „(...) nem vihette-e Isten végbe azt is, hogy amiképpen mások időnként tévednek azon dolgok felől, amelyekről mindent tudni véltek, ugyanúgy én is tévedjek minden alkalommal, amikor valahányszor csak összeadom a kettőt és a hármat, vagy valahányszor csak megszámolom a négyszög oldalait, vagy az elképzelhető legegyszerűbb kérdésben.”²⁹

Itt már a matematikai igazságokban, az „elképzelhető legegyszerűbb kérdés”-ekben is kételkednünk kell, ha később bizonyos tudásra akarunk szert tenni.

Hatfield szerint a gonosz démon hipotézist kétféleképp is lehet értelmezni.³⁰ Az első, a *beavatkozó isten hipotézise*: ebben az esetben a gonosz démon beavatkozik a gondolatainkba minden alkalommal, amikor matematikai műveleteket végzünk, vagy egyszerűen csak érvelünk. Ha így értelmezzük a csaló démon hipotézist, akkor alapvetően nincsenek gondok a megismerő képességeinkkel, csupán a démon téveszt meg minket.

²⁷ Gary Hatfield: *The Cartesian Circle* in.: *The Blackwell Guide to Descartes' Meditations*, Szerk.: Stephen Gaukroger, Blackwell Publishing Ltd, 2006

²⁸ Im. 126.

²⁹ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 29.

³⁰ Gary Hatfield: *The Cartesian Circle*, 126.

A második a *hibás tervezettség hipotézise* (*defective design hypothesis*), mely szerint nem azért tévedünk legegyszerűbb belátásainkban is, mert a gonosz démon közbeavatkozik, hanem mert a megismerő képességünk alapján véve hibás. „Olyanok lennénk, mint a számológép hibás chippel.”³¹

Úgy gondolom, hogy ez a különbségtétel – habár tényleg lényeges különbség van a kettő elképzelés között – valójában *nem* fontos az *Elmélkedések* szempontjából. A gonosz démon hipotézisének lényege nem az, hogy a démon miként éri el, hogy tévedjünk, akárhányszor csak úgy hisszük, hogy a legegyszerűbb módon belátunk valamit. Sokkal inkább az, hogy egyáltalán elgondolható és elképzelhető olyan világ, melyben valami, *bármilyen* miatt egyszerűen tévedünk, valahányszor úgy gondoljuk, hogy bizonyos ismeretünk van.

A kétely bemutatása után Hatfield továbbmegy, felidézi a „*cogito, ergo sum*” tételt, amelyben Descartes felfedezni véli minden tudás kiindulópontját, melyre minden más megismerést is építeni lehet, s amellyel már behatóan foglalkoztunk a korábbiakban.

Hatfield azt vizsgálja, hogy Descartes miképp jut arra a következtetésre, hogy a „*clare et distincte*” belátásainkat igaznak fogadhatjuk el, mielőtt Isten létét és jóságát bizonyítanánk, tehát megszüntetnénk a gonosz démon fenyegetését. Ő is idézi Descartes szavait, a harmadik elmélkedés második bekezdéséből.

„Bizonyos vagyok abban, hogy gondolkodó dolog vagyok. S vajon ezáltal már azt is tudom, mi szükséges ahhoz, hogy valamely dologban bizonyos legyek? Ebben az első ismeretben nyilvánvalóan nincs semmi más, mint annak, amit állítok, világos és elkülönített megragadása. Ez azonban bizonyára nem volna elégséges ahhoz, hogy a dolog igazságát illetően bizonyossá tegyen engem, ha valaha is megtörténhetnék, hogy valami, amit ilyen világosan és elkülönítetten megragadok, hamis legyen. Ennélfogva már látom is, hogy általános szabályként felállíthatom azt a tételt, mely szerint igaz mindaz, amit egészen világosan és elkülönítetten megragadok.”³²

Úgy néz ki tehát, hogyha megfigyeljük, miként jutottunk az első biztos ismeretünkhöz (ti. ameddig gondolkozunk, létezünk), akkor azon módszer szerint, mellyel ehhez az első ismerethez eljutottunk, további ismeretekre is szert tehetünk, anélkül, hogy a gonosz démontól kellene tartanunk.

³¹ Im. 127. „We would be like a calculator with a defective computer chip” Saját fordítás

³² René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 45-46.

Az idézett szöveg tartalmazza a Hatfield által *kibontási érv*-nek³³ (*extraction argument*) nevezett argumentumot, amely alapján a „clare et distincte” belátásaink igaznak fogadhatók el, tehát úgy tűnik, igazságkritériumra bukkantunk.

A *kibontási érv*³⁴ a következő:

1. Bizonyosan tudom, hogy gondolkodó dolog vagyok.
2. Ez a tudás pusztán azon alapszik, hogy tisztán és elkülönítetten felfogtam igazságát.
3. A tiszta és elkülönített belátás nem lenne elégséges ilyen tudás elfogadásához, ha bármilyen módon kétségbe vonható lenne.
4. Ezért: a tiszta és elkülönített belátás elég alapot biztosít a tudáshoz, tehát bármi, amit ily módon látok be, igaz.

Hatfield így magyarázza részletesebben a *kibontási érvet*.

„Az 1. premissza a korábban elfogadott eredmény. A 2. premissza megmutatja, miképp jutottam erre az (1. premissza) eredményre. A 3. premissza azt a következetes kijelentést teszi, hogy egy kétségbe vonható módszer nem juthatna arra az abszolút bizonyosságra, ami jellemzi az 1. premisszát. Ezért, aki az érvet akarja kikezdeni, az 1. vagy 2. premisszát kell megtámadnia.”³⁵

A harmadik elmélkedés későbbi bekezdéseiben két ellentétes gondolat van jelen párhuzamosan. Egyrészt bizonyosak lehetünk abban, hogy bármit, amit tisztán és elkülönítetten belátunk, igaz, másrészt előfeltételezzük egy mindenható isten létét, aki megtéveszthet minket olyan dolgokban is, melyeket a legbizonyosabban ismerni vélünk.

Tehát a *kibontási érv* konklúziója megkérdőjeleződni látszik, ugyanakkor amikor „elménk szemét” olyan dolgok felé fordítjuk, melyeket tisztán és elkülönítetten ismerünk meg, ezekben mégsem kételkedhetünk.

„Mégis, valahányszor maguk a dolgok felé fordulok, amelyeket – nézetem szerint – igen világosan megragadok, oly tökéletesen meggyőznek, hogy önkéntelenül a következő szavak törnek föl belőlem: tévedsz csak meg, aki képes rá, mégsem érheti el sohasem, hogy semmi legyek, ameddig azt fogom gondolni, hogy valami vagyok; sőt, talán még azt sem, hogy kettő meg három több vagy kevesebb legyen ötnél (...), ezekben ugyanis nyilvánvaló ellentmondást látok.”³⁶

³³ Gary Hatfield: *The Cartesian Circle*, 128.

³⁴ Uo.: saját fordítás

³⁵ Uo.: saját fordítás

³⁶ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 47.

Amíg vizsgáljuk ezeket a „clare et distincte” belátásainkat (pl.: hogy gondolkodó dolgok vagyunk, vagy a matematikai szükségszerűségeket), addig nem tudunk kételkedni bennük, a gonosz démon viszont még a legevidensebb belátásainkban is megtéveszthet. A kérdés az, hogy miképp oldható fel ez a konfliktus.

És most azt Arnauld-kör újbóli felelevenítése után nézzük meg, milyen lehetséges interpretációk által lehet feloldani a körbenforgást. Hatfield azt mondja³⁷, hogy két olyan fő interpretációs lehetőség van, amely segítségével ez végbevihető.

Az első értelmezés Descartes célját redukálja le; nem az abszolút igazságát akarta bizonyítani a tiszta és elkülönített belátásoknak, hanem csupán azt, hogy ezek emberi nézőpontból megingathatatlan bizonyosságoknak tűnnek. Ezt Hatfield *célkorlátozó* stratégiának³⁸ nevezi.

A másik az úgynevezett *alapkorlátozó* stratégia, mely nem Descartes célját redukálja, hanem azokat az alapokat, melyek elégségesek ahhoz, hogy a tiszta és elkülönített belátásainkat igaznak fogadhassuk el.

Ezen két fő megközelítés kombinálásával teremthetők olyan értelmezési lehetőségek, melyek alkalmasak a körbenforgás elkerülésére. Hatfield öt ilyen konstruált stratégiát mutat be tanulmányában részletesen, ezek a következők.³⁹

1. Bizonyosság, nem igazság: Eszerint Descartes célja az, hogy megmutassa, tiszta és elkülönített belátásaink olyan megingathatatlan bizonyosságként mutatkoznak meg, melyek nem vonhatók kétségbe. Ez kevésbé ambiciózus célkitűzés, mint annak bizonyítása, hogy ezen belátásaink *igazak* is.
2. Kételykorlátozás: Ekkor a radikális kétely nem terjed ki minden egyes tiszta és elkülönített belátásomra, csupán abban nem lehetek bizonyos, ilyen belátásaim *minden* esetben érvényesek. Így Isten léte bizonyítható, aki aztán garantálja, hogy a későbbiekben a „clare et distincte” belátásainkban megbízhatunk.
3. Kétely megszüntetése: Ahhoz, hogy megmutathassuk, tiszta és elkülönített belátásaink igazak, nem szükséges bizonyítanunk Isten létét; elegendő, ha a gonosz démon hipotézis racionális fenntarthatatlanságát kihangsúlyozzuk. Ebben az esetben az igazságkritériumot nem

³⁷ Gary Hatfield: *The Cartesian Circle* 132.

³⁸ uo.

³⁹ Im: 132. saját fordítás

vonja kétségbe semmi, tehát „clare et distincte” belátásaink elfogadhatók. Ennek változataként az emberi megismerés nem feltétlenül abszolút igazságokra vonatkozik, pusztán emberi bizonyosságra.

4. Az értelem előfeltevése: Ezen értelmezés szerint Descartes igenis abszolút metafizikai igazságokra próbál szert tenni az *Elmélkedések*ben, s előfeltételezi, hogy az ember képes ilyen megismerésre. Ekkor szembe kell szállnia a radikális kétellyel, hogy érvényre juttathassa az igazságkritériumot. Ezt teheti a 3. értelmezés szerint is.

5. Erős érvényesítés: Ez a nézőpont azt mondja, hogy Descartes anélkül akarja érvényesíteni az emberi megismerés képességét arra, hogy abszolút metafizikai igazságra tegyen szert, hogy bármiféle előfeltevéssel élne az intellektus javára.

Ezen nézőpontok közül nem mindegyik egyformán valószínű. Sőt, ha az 5.-et nézzük, talán a körbenforgás sem kerülhető el. A többi esetében pedig, ahol Descartes célkitűzése eléggé le lett kicsinyítve ahhoz, hogy a körbenforgás kikerülhető legyen, talán vádolható azzal, hogy az eredmény nem adekvát az *Elmélkedések* eredeti céljával. Most pedig nézzük meg azon két nézőpontot részletesebben, amelyek segíthetnek eljutni egy olyan értelmezéshez, mely ugyan nem fedi le teljesen Descartes eredeti célját, mégis közelebb visz hozzá, mint a többi; ráadásul anélkül, hogy körbenforgásról beszélhetnénk.

***A bizonyosság, nem igazság (a pszichológiai értelmezés)*⁴⁰**

Ebben a stratégiában tehát Descartes célkitűzése jóval szerényebb, mint az elsőre látszik. Saját bevallása szerint ugyan a metafizikai – tehát abszolút - igazságokra törekszik, azonban mikor szembekerül a saját maga által felállított radikális kétellyel, mégis, mintha feladná ezen szándékát.

Az ellenvetések második sorozatában felvetik a kérdést Descartes-nak, hogy honnan tudhatjuk, hogy a tiszta és elkülönített belátásaink igazak, amikor Isten – anélkül hogy csaló démon, gonosz szellem lenne – teremthette úgy is a világot, hogy a tiszta igazságot megtartotta magának, hiszen azt mi, egyszerű emberek egyébként sem érthetnénk meg.

⁴⁰ Ezzel behatóbban foglalkozik Louis E. Loeb: *The Cartesian Circle* c. tanulmányában in: *The Cambridge Companion to Descartes*, szerk.: John Cottingham, Cambridge University Press, 1992

Descartes válasza erre az ellenvetésre meglehetősen szerény, s alátámasztani látszik ezt az értelmezési lehetőséget.

„Először is, amint úgy gondoljuk, hogy valamit helyesen belátunk, azonnal meggyőződünk arról, hogy igaz. Ha ez a meggyőződés olyan szilárd, hogy lehetetlen valaha is kételkednünk benne, akkor nincs szükség további kérdezősködésre: meg van mindenünk, amire csak vágyhatunk. Mit számít az, ha valaki értelmezése szerint azon belátásaink igazsága, melyeket ilyen szilárdan megragadunk, hamisnak tűnnek fel Istennek vagy egy angyalnak, tehát abszolút értelemben hamisak? Miért kéne, hogy e feltételezett abszolút hamisság zavarjon bennünket, hisz nem is hiszünk benne, és a legkevésbé sem gyanakszunk rá? Hisz a feltételezés, amit itt teszünk, olyan szilárd meggyőződésről szól, hogy szinte lehetetlen elpusztítani; és az ilyen jellegű meggyőződés nyilvánvalóan olyan, mint a legtökéletesebb bizonyosság.”⁴¹

E bekezdés alapján úgy tűnik tehát, hogy Descartes az abszolút igazság tradicionális értelme helyett igenis megelégszik a szilárd meggyőződéssel és a legtökéletesebb bizonyossággal.

Egy 1639-ben Mersenne-hez címzett levelében azonban Descartes úgy értelmezi az igazságot, mint ahogy azt az ókoriak is tették; tehát akkor igaz egy gondolat, ha az megfelel a valóság tárgyának.⁴² Ez a következtelenség megnehezíti az értelmezést.

Mindenesetre, ha Descartes valóban csak szilárd meggyőződéseket akart elérni, avagy egyfajta pszichológiai bizonyosságot, akkor elfogadná, hogy a tiszta és elkülönített belátások anélkül nyújtanak bizonyosságot, hogy garantálnák ezen belátások igazságát is. S ha ez így van, nem kell bizonyítani Isten létezésének és tökéletességének abszolút igazságát, elég lenne, ha „csupán” minden kételyt szétszlatnánk Isten létével kapcsolatban.

Így nincs körbenforgás, hiszen nincsenek igazi *érvek* sem. Ez esetben egyfajta bizonyosságérzet a cél, amit nem feltétlenül kell tisztán logikai érvekkel elérni.

Ez az értelmezés, bár valóban sikeresen megszünteti az Arnauld-kört, mégsem tűnik úgy, hogy összhangban lenne Descartes hangoztatott célkitűzésével. Mégis hogy lehetne a tudományokat ilyen ingatag talajra építeni?

A kételykorlátozó értelmezés:

Ezen értelmezés szerint nincs is szó körbenforgásról, mivel Descartes csupán *általánosságban* vonja kétségbe a tiszta és elkülönített belátásaink igazságát, nem minden egyes

⁴¹ Gary Hatfield: The Cartesian Circle, 134. saját fordítás

⁴² Uo.

esetben. Ezért az első elmélkedések radikális kételye nem ássa alá az egyes tiszta és elkülönített belátásainkat; használhatók maradnak, így Isten létét is bizonyítani lehet, aki viszont garantálja a tiszta és elkülönített belátások igazságát *minden* esetben, *általánosan* is.

Eszerint tehát Descartes nem támaszkodik arra, amit igazságkritériumként fektet le (ti. minden tiszta és elkülönített belátásunk igaz), hanem éppen ez az, ami a radikális kétely célpontja. Amint azonban „clare et distincte” belátjuk Isten létét és tökéletességét, az igazságkritérium érvénybe lép, hisz többé nem kételkedhetünk benne. Itt nincs szó semmiféle előzetes premisszáról, csupán egyetlen tiszta és elkülönített belátás segítségével jutunk el Isten létehez. „A természetes világosság révén azonban nyilvánvaló, hogy a teljes ható okban legalább annyi realitásnak kell benne rejlenie, mint ugyanezen ok okozatában.”⁴³

Ennek az értelmezésnek azonban magyarázatot kell adnia arra, hogy miért mondja Descartes, hogy pl.: „semmit sem tudhatunk világosan, ha ezt megelőzően nem ismertük fel, hogy Isten létezik”.⁴⁴

Ez ellentmondani látszik az értelmezésnek, hiszen annak pont az a lényege, hogy elfogadhatunk tiszta és elkülönített belátásokat, mielőtt Isten létét bizonyítanánk. (Ebben az esetben pont azt, amellyel eljutunk Isten létehez.)

Sőt, ezen értelmezés szerint az ateisták is tehetnének szert bizonyos ismeretekre, amennyiben tiszta és elkülönített belátásaik vannak. Pedig Descartes határozottan azon az állásponton van, miszerint ők nem tudhatnak soha semmit biztosan, hisz nem bizonyos számukra Isten léte sem. „... azt állítom, hogy az ateistáknak ez az ismerete nem igazi tudás, mivel egyetlen olyan ismeret sem nevezhető tudásnak, amely kétségbevonható. (sic!) De mivel ateistákról beszélünk, nem lehetnek bizonyosak afelől, hogy nem csalatkoznak még azokat a dolgokat illetően is, amelyek a legegyszerűbbnek tűnnek fel számukra.”⁴⁵

Ez az értelmezés tulajdonképpen azzal vádolja Descartes-ot (igaz, azért, hogy a körbenforgás vádja alól fölmentse), hogy úgy vett bizonyítottak adott ismereteket, hogy azok még meglehetősen kérdésesek és bizonytalanok voltak. Hiszen Isten létének bizonyításánál olyan belátásokat használ fel, amelyekről nem tudhatja, hogy igazak-e vagy sem. Tehát ez sem tűnik tökéletesen kielégítő értelmezésnek.

⁴³ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 51.

⁴⁴ Im: 119.

⁴⁵ Im: 120.

5. A természetes világosság

Azt állítom, hogy Descartes az *Elmélkedésekben* nem alkalmaz annyira radikális kételyt, mint az első olvasatra látszik. Igaz ugyan, hogy sok kijelentése arra utal, hogy itt bizony minden bizonytalanná válik; „Oly marcangoló kételyek közé vetett a tegnapi elmélkedés [...], nem látom az utat sem, amelyen megszabadulhatnék tőlük.”⁴⁶ „Fölteszem tehát, hogy mindaz, amit látok, hamis. Nem hiszem el, hogy valaha is létezett bármi azok közül, amiket a csalóka emlékezet megjelenít. Nincs semmiféle érzékszervem. A test, az alak, a kiterjedés, a mozgás, a hely – mindez csupa kiméra. De hát akkor mi marad igaz? Talán csak az az egy, hogy semmi sem bizonyos.”⁴⁷

Vagy pedig: „Tovább fogok haladni egészen addig a pontig, ahol valamilyen bizonyosságra bukkanok, vagy ahol – ha mást nem is – legalább azt bizonyossággal belátom, hogy nincs semmilyen bizonyosság”⁴⁸

Tehát maga Descartes is úgy mutatja be, mintha semmi nem lenne a világon, amiben bízhatnánk; sem az érzékeinkben, hisz bármikor álmodhatunk, és akkor a világ dolgai nem felelnek meg az általunk érzékelt dolgoknak, sem pedig a geometriában, matematikában, hisz a gonosz démon még a „legegyszerűbb kérdésben” is megtéveszthet...

De ez a radikális kétely valóban kiterjed még a „legegyszerűbb kérdés”-re is? Az nem kétséges, hogy a matematikai ismereteinket kétségbe vonja Descartes, de vajon ennél tovább megy-e?

Más műveiben is megjelenik már a radikális kétely, nézzük meg az ottani megfogalmazásokat is; mivel minket most elsősorban a „gonosz démon” érdekel, ezért csak azokra a részletekre térünk ki, melyek ezt, vagy ehhez hasonlót fogalmaznak meg.

Az *Értekezés* negyedik részében a következőket olvashatjuk: „S mivel vannak emberek, akik még a geometria legegyszerűbb tárgyaira vonatkozóan is tévednek okoskodásaikban és hamis következtetéseket vonnak le, azért – magamról is úgy ítélve, hogy éppúgy tévedhetek, mint bárki más – elvettem mint hamisat mindazokat az érveléseket, amelyeket azelőtt bizonyításoknak vettem.”⁴⁹

⁴⁶ Im: 33.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ René Descartes: *Értekezés a módszerről*, Matúra, Budapest, 1992, 42.

Az *Alapelvek*ben található 5. alapelv már címével is sokat elárul: „Miért kételkedhetünk még a matematikai bizonyításokban is”?⁵⁰

„Szintén kételkedni fogunk az összes többi dologban is, amelyek valaha a legbizonyosabbnak tűntek számunkra, sőt, még a matematikai bizonyításokban és az alapelveikben is, jóllehet, ezek önmagukban meglehetősen nyilvánvalóak; azért, mert vannak emberek, akik tévedtek ilyen témákról okoskodva; ámde főként azért, mert hallottunk róla, hogy Isten, aki bennünket teremtett, mindent megtehet, ami tetszik neki, s nem tudjuk még, vajon olyanoknak akart-e bennünket teremteni, hogy mindig tévedjünk, még azokban a dolgokban is, amelyeket a legjobban vélünk ismerni.”⁵¹

Descartes megfogalmazása könnyen tévútra csalhat minket, hiszen „legegyszerűbb kérdés”-ről is beszél mindig, amikor a geometriában és matematikában való kételkedés kerül szóba. S ezt nem könnyű behatárolni, mit is jelent pontosan; nehezíti a problémát, hogy az *Elmélkedések* megfogalmazása valóban azt látszik alátámasztani, hogy a *cogito ergo sum* tétel előtt semmi sem bizonyos számunkra.

Valójában azonban nem így áll a dolog. Tény ugyan, hogy a radikális kétely kétségbe vonja a matematikai szükségszerűségeket, de *ennél tovább nem megy*, ahogy azt a fentebb látható idézetek is alátámasztják. Azt állítom, hogy Descartes olyan ismereteket vesz igaznak és bizonyítottnak, melyeket nem szűr meg a gonosz démon által; így ezek – saját kritériumai szerint – elfogadhatatlanok, vagy legalábbis erősen kétségbe vonhatók, mégsem így kezeli őket. S most megpróbálunk fényt deríteni arra is, hogy mit ért vajon Descartes „természetes világosság” alatt.

Az *A filozófia alapelvei* című munkában a 10. paragrafus az, amely említi a velünk született fogalmakat: „Vannak olyan, önmaguktól teljesen világos fogalmak, melyeket csak elhomályosítunk, ha az iskola módján akarjuk meghatározni őket. Ezeket nem tanulással szerezzük meg, hanem velünk születnek”⁵²

S ez ugyan csak *fogalmakat* érint, mégis mutatja, hogy mit gondol Descartes a skolasztikus módszerről, s arról, hogy mindent definiálni kellene. Innen már csak egy lépés, hogy ne csak fogalmakat vegyünk velünk születettnek, hanem egész *tételeket* is.

Az ellenvetések második sorozatának szerzőjének kérésére Descartes vállalkozik arra, hogy az *Elmélkedések* eredményeit geometriai módon is bizonyítja. A Posztulátumok között a következőket olvashatjuk:

⁵⁰ René Descartes: *A filozófia alapelvei*, Osiris, 1996, 27.

⁵¹ Uo.

⁵² René Descartes: *A filozófia alapelvei*, 29.

„Harmadszor azt kérem, hogy azokat a magukban véve ismeretes tételeket, amelyeket magában fellel – hogy például *ugyanaz nem képes egyszerre lenni és nem lenni; hogy a semmi semminek sem lehet ható oka* és más effélék -, gondosan vizsgálja meg, s így értelmének azt a világosságát, amivel a természet ruházta fel, de amit az érzéki benyomások a lehető legnagyobb mértékben meg szoktak zavarni s el szoktak homályosítani, tisztán, s ama benyomásoktól szabadon működtesse. Ezen a módon ugyanis a következő axiómák igazságát könnyedén föl fogja ismerni.”⁵³

Tehát úgy tűnik, van az elmének az a „természetes világossága”, amely nem került megkérdőjelezésre; Descartes annyit kér, hogy az olvasó tisztítsa meg értelmét az érzéki benyomások zavarától, s máris képes lesz bizonyos ismeretekre szert tenni, mint például: „a semmi semminek sem lehet ható oka”.

Tehát hiába mondja Descartes, hogy a *cogito ergo sum* az első dolog, melyben bizonyosak lehetünk, s amelyre építkezhetünk a továbbiakban, s hiába bizonyítja majd Isten létét, aki meg garantálja tiszta és elkülönített belátásaink igazságát, hiszen előfeltételez olyan dolgokat, amelyeket nem bizonyít azon a módon, ahogy saját meghirdetett módszere szerint kellene.

Így azonban már nincsen probléma Isten bizonyításával, pontosan érthető mit ért az alatt, hogy: „A *természetes világosság révén* azonban nyilvánvaló, hogy a teljes ható okban legalább annyi realitásnak kell benne rejtenie, mint ugyanezen ok okozatában.”⁵⁴(kiemelés tőlem)

Nincs szó körbenforgásról, így Arnauld felvetése is érvényét veszti, hiszen Descartes valójában nem vont kétségbe bizonyos ismereteket, amelyeket aztán nyugodtan használhatott Isten létének bizonyításához is, aki viszont a többi „*clare et distincte*” belátás – köztük a matematikai, geometriai – igazságát is szavatolja.

Ezen értelmezés *kételykorlátozó* és *pszichológiai* értelmezés is egyben; ugyanis arra jutottunk, hogy Descartes nem terjesztette ki a gonosz démon hatalmát *mindenféle* emberi tudásra, mégis csupán azokat kímélte, melyekben az ember egyszerűen nem is lenne képes kételkedni, ezért ennek elgondolása is értelmetlenség. Nem elképzelhetetlen, hogy maga Descartes is úgy érezte, hogy ha ezen (önmagukban ismeretes) tételeket is kétségbe vonná, akkor nem tudna kikászálódni az önmaga által teremtetett kételyből.

Ha ez vagy a korábban bemutatott interpretációk egyike sem tűnik elfogadhatónak, egy választási lehetőség még mindig akad; mégpedig az, hogy elfogadjuk a körbenforgást, sőt; Descartes eredeti intenciójának vesszük. Boros Gábor veti fel ezt a lehetőséget: „talán érdemes

⁵³ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, 126.

⁵⁴ Im: 51.

meggondolnunk azt, hogy Descartes esetleg nem is találta eliminálandónak az Isten ideájából fakadó körbenforgást. Nem őszintétlenségből, hanem ellentétes tendenciákat megszüntetni, sem összebékíteni sem tudó ambivalenciából fakad benne mind az az igény, hogy az evidens belátást az autonóm emberi észben benne rejlő, önmagában elégséges igazságkritériumként tekinthesse, mind pedig az a hitéből fakadó meggyőződés, hogy Isten mégiscsak túl van az emberi racionalitás szabta kritériumokon, így például a körbenforgás elkerülésének parancsán.”⁵⁵

Bármiképp döntünk is, úgy tűnik, Descartes hangoztatott célkitűzése és az eredmény, amit elért, nem egészen összeegyeztethető.

⁵⁵ Boros Gábor: *René Descartes*, Áron kiadó, 1998, 295.

IV. Konklúzió

A dolgozat során végigkövettük a harmadik elmélkedést, szemügyre vettük a benne található istenérvet, majd vázoltuk az Arnauld által észrevett problémát, mely szerint Descartes úgy használja evidens belátásainkat, hogy még nem bizonyította Isten létét, aki garantálná ezen belátásaink igazságát, s miután megalapozott lenne a tiszta és elkülönített belátásainkra hagyatkozni.

Ezután körüljártuk ennek interpretációs lehetőségeit, melyek közül az öt legfontosabb: a *bizonyosság, nem igazság* (Certainty, not truth), amit *pszichológiai értelmezésnek* is szokás nevezni, a *kételykorlátozó* (Limit the doubt), a *kétely megszüntetése* (Remove the doubt), az *értelem előfeltevése* (Presumption in favor of the intellect) és az *erős érvényesítés* (Strong validation).

A *cogito ergo sum* tétel vizsgálatával bebizonyosodott, hogy Descartes sem nem enthümémát (avagy hiányos szillogizmust), sem nem a *non entis nulla sunt predicata* elv alapján való következtetést használ, hogy a „gondolkodom, tehát vagyok” tételt alapvető igazságként fogadhatta el.

Így jutottunk el a *természetes világossághoz* és az *ész egyszerű intuíciójához*, melyek mind szükségesek voltak ahhoz, hogy teljes betekintést nyerhessünk a legelfogadhatóbbnak tűnő értelmezésbe. Ennek lényege pedig az volt, hogy – mindannak ellenére, milyen radikálisnak írja le Descartes a módszeres kételyt – vannak az elménknek olyan ismeretei és tételei, melyeket nem kérdőjelez meg. Ilyenek például az „ugyanaz nem képes egyszerre lenni és nem lenni”, és hogy a „semmi semminek sem lehet ható oka”. Ezek magától értetődő dolgok ugyan, Descartes mégis azt ígéri az *Elmélkedésekben*, hogy *minden* eddigi ismeretét megkérdőjelezi. De ez nem történik meg a mű során.

S így viszont, hogy némely olyan belátásunkat (melyekben egyébként épeszű ember nem is tud kételkedni) velünk születettnek, eredendően igaznak fogad el, valóban nincsen szó az Arnauld által felfedezett körbenforgásról. Viszont fölmerül a kérdés, hogy nem találkozunk-e itt egy még komolyabb problémával; azzal, hogy Descartes vajon nem mond-e ellen önmagának, mikor minden addigi tudásában való kételkedéséről beszél, vagy legalábbis arról, hogy feltételezi minden korábbi ismeretéről, hogy hamis. Hiszen, mint kiderült, nagyon is vannak meggingathatatlan ismeretek.

V. Irodalomjegyzék

René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, Atlantisz, 1994

René Descartes: *A filozófia alapelvei*, Osiris Kiadó, 1996

René Descartes: *Értekezés a módszerről*, Matúra, 1992

Boros Gábor: *René Descartes*, Áron Kiadó, 1998

Gary Hatfield: *The Cartesian Circle* in: *The Blackwell Guide To Descartes' Meditations* szerk.: Stephen Gaukroger, Blackwell Publishing Ltd, 2006

Altrichter Ferenc: *Cogito, ergo sum*, in: *Észérvek*, Atlantisz, 1993

Boros Gábor: *René Descartes* fejezet, in *Filozófia*, Akadémia Kiadó, 2007

Komorjai László: *Még mindig cogito*, in.: *Kortársunk Descartes*, szerk.: Boros Gábor és Schmal Dániel, Áron Kiadó, 2000

Borbély Gábor: *A csaló Isten hipotézis Descartes-nál és a késő középkorban*, in: *Kortársunk Descartes* szerk.: Boros Gábor és Schmal Dániel, Áron Kiadó, 2000

Peter Markie: *The Cogito and its importance*, in: *The Cambridge companion to Descartes*, szerk.: John Cottingham, Cambridge University Press, 1992

Louis E. Loeb: *The Cartesian Circle*, in: *The Cambridge companion to Descartes*, szerk.: John Cottingham, Cambridge University Press, 1992

Lawrence Nolan és Alan Nelson: *Proofs for the existence of God*, in: *The Blackwell Guide To Descartes' Meditations* szerk.: Stephen Gaukroger, Blackwell Publishing Ltd, 2006

Edwin Curley: *The Cogito and the Foundations of Knowledge* in: *The Blackwell Guide To Descartes' Meditations* szerk.: Stephen Gaukroger, Blackwell Publishing Ltd, 2006